

Röportaj: Doç. Dr. Özlem Genç

*Ondokuz Mayıs Üniversitesi Öğretim Üyesi

1- Orta Çağ Avrupası dilsel olarak Roma'nın devamı mıydı hocam ya da Roma'dan sonra Orta Çağ'a geçtiğimizde Avrupa'da dilsel olarak nasıl bir ortam vardı?

Aslında evet, devamıydı. Roma İmparatorluğu'na baktığımızda kullanılan dilin Latince olduğunu görüyoruz ancak her yerde aynı Latince konuşulmuyordu. Şehir, kasaba ve eyaletlerde farklı Latince konuşuluyordu, hiçbir zaman standart bir Latince yoktu. Orta Çağ Avrupası'na geldiğimizde erken dönemde, her alanda olduğu gibi, dilde de bir karmaşa ile karşılaşırız. Roma vatandaşı olan halk yaşadıkları yerde kalmaya devam ederken onları yöneten güçler değişmişti. Kendileri Latince konuşuyor yazıyordu ama yeni komşuları başka dilleri, kendi yerel dillerini konuşuyorlardı. İki tarafın bir arada yaşayabilmesi için dil olarak anlaşmaları gerekiyordu. Cermenler zaten Roma kültürüne hayranlardı dolayısıyla Latince öğrenmek onlar için sorun yaratmadı ama bunun için kendi yerel dillerinde Latince öğreten gramer kitaplarına ihtiyaçları vardı.

Başka bir açıdan bakacak olursak Latincenin de yeniden yazılması gerekiyordu çünkü Hıristiyanlığın hâkim olduğu Erken Orta Çağ'da, antik dönemden kalma gramer kitapları pagan unsurlar barındırdığı için dönem âlimleri tarafından istenmiyordu. Ayrıca bahsi geçen kitaplar ana dili Latince olanlara ya da Latince konusunda az da olsa bilgi sahibi olanlara hitaben yazılmıştı oysa şimdi Latinceyi hiç bilmeyen insanlara hitap edilmesi gerekiyordu. Son olarak Latince öğrenmek kutsal kitapları anlamak için de gerekliydi.

2- Cermen dilleri hakkında bilgimiz var mı?

Orta Çağ Avrupası'nda istilalar, savaşlar, yerleşimler çok tekrarlanıyordu ama insanlar bir şekilde birbirleriyle iletişim kuruyorlardı, bunu kolaylaştıran ilk şey belki de Erken Orta Çağ'da Cermenlerin dillerinin birbirine çok benziyor olmasıydı. Bunu Einhard da söylüyor, "*Ren ve Vistula nehirleri ya da Tuna ve Okyanus arasında yaşayan halklar benzer bir dil konuşuyorlardı*" diyor. Ayrıca Frizya halkı kendilerine Hıristiyanlığı anlatması için Şarlman'dan birini göndermesini istediklerinde Şarlman, dilini anlayamayacakları için bir Frank değil bir Frizyalı göndermişti.

Erken dönem Franklarda saray ve Frank soyluları Frank dilini konuşuyordu ama nüfusun sadece %10-15'i çift dil biliyordu. Franklar Galya'ya geldiğinde burada oturan Roma vatandaşları ise Latince konuşuyordu. Latince okuma-yazma bilmek Frank üst sınıflarında yaygındı ancak Frank dilini konuşmak da soyluluğun ayrıcalıklarını güçlendiriyordu. Galya topraklarında yaşayan bir Romalı siyasi ya da idari bir rol oynamak istiyorsa Frank dilini öğrenmeliydi. En önemli ana kaynağımız olan Tourslu Gregory, *Frankların Tarihi* adlı eserinde dil konusunda bilgi vermiyor, bazı Frankça kelimeler kullanıyor ama çok değil, bunlardan bazıları da yer isimleri.

Norman istilası öncesinde İngiltere'de çift dilli bir toplum vardı. Fransızcanın bir lehçesi olan Anglo-Norman dili ve İngilizce konuşuluyordu. Anglo-Norman dili yönetici olan Norman soylularının diliydi, hem onları İngiliz kökenlilerden ayırmaya yardım ediyor hem de Galya'da Frankça örneğinde olduğu gibi, bazı alanlara girişi sınırlıyordu. İngilizce konuşanların çoğu asla Fransızca bilmiyordu, yani belli yerlere gelmek için öğrenmeliydiler ama ulusal olarak konuşulmuyordu. 3. Henry tarafından 1258'de yayımlanan bildiri, Norman Fethi sonrasında ilk resmi İngilizce metniydi. Fransızcası ve Latincesi ile birlikte yayımlandı. Onun yönetiminden sonra Anglo-Norman dilinin kullanımı kraliyet bünyesinde de azalmaya başladı. Fransızcanın sosyal değeri sadece öğrenilmesi zor olduğu için arttı. Edebiyatta, hukukta, mahkemelerde ve yönetimde Fransızca ancak 1200'den sonra iyice yerleşmiştir, çünkü bu tarihte bir anadilden ziyade bir kültürel başarı haline gelmiştir.

3- Orta Çağ Avrupası'nda dil halk için ne ifade ediyordu?

Başlangıçta dil ulusal ya da etnik kimliği göstermek için önemli bir güç aracı değildi ama 12.-13. yüzyıllarda dil ve grup kimliği yavaşça birbirine geçti. İngiltere'nin yeni sakinleri Fransızca konuşmaya devam ederken İngiliz oldular. 13. yüzyılda Paris dili, krallarının ve üniversitesinin artan gücü yüzünden bölgesel diller ile ters düştü. Paris Fransızcasının yükselişi, bölgesel bir lehçe konuşanlar (Akitanyalılar ve hatta Yüzyıl Savaşları dolayısıyla İngilizler) üzerinde kralın gücünün artışıyla da bağlantılıydı.

Çift dilli halklar içinde, ruhban sınıf içinde ya da akademik bir pozisyon dışında yabancı diller sadece pratik kullanım için öğreniliyordu. Avrupalı tüccarlar, özellikle İtalyanlar, Doğu'ya seyahat ediyordu ve ihtiyaçları kadarını öğreniyorlardı. 9.-10. yüzyıllarda yazılmış dil rehberleri seyahatte işe yarayacak temel konuşma kalıplarını verirler. Hıristiyan misyonerler paganları Hıristiyan yapmak için onların dillerini öğrendiler, pagan Cermen halkların zengin sözlü geleneklerini Hıristiyan hikâyelerine uyarladılar ve yazıya geçirdiler. Sonra bunları paganlara kendi dillerinde vaaz vermek için kullandılar. 13. yüzyılda Fransisken ve Dominiken rahipler misyonerlik faaliyetleri için Doğu'ya gittiler. Çok iyi eğitilmiş ve dil bilen kişilerdi. 13. yüzyıldan önce Batı Avrupa'da yabancı diller fayda sağlamak için ve güç gösterisi için kullanıldılar, eğitimsel bir ilgi söz konusu değildi.

4- Latince kullanımı hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Erken Orta Çağ'da ya da 12. yüzyıl öncesinde, İngiltere hariç, hiçbir yerde hiçbir yerel dil, dünyevi otoritenin öncelikli dili olarak Latince ile yarışmadı, gerçi böyle bir teşebbüs de olmadı. Latince belki 19. yüzyıla kadar Batı Avrupa'da en güçlü kültürel semboldü. Tüm ruhban sınıfın ve uluslararası laik yazılı iletişimin diliydi. Orta Çağ boyunca eğitilmiş laik sınıf ve ruhban sınıfın da diliydi. Giderek kilisenin artan gücünün ve Latince konuşanlar üzerinde hâkimiyet kuran laik elit sınıfların güç aracı oldu. Başlangıçta Hıristiyan öğretilerini daha ulaşılabilir yapmak için Roma Hıristiyanlığının dili olmuştu. 5. yüzyılda, Aziz Jerome İncil'i Grekçeden, Roma halkının dili olan Geç Latinceye tercüme etti çünkü ayinler Geç Latince konuşan bir rahip tarafından yönetiliyordu. Giderek Roma lehçeleri ve Geç Latince arasındaki aralık genişledi. Latince kilise otoritesinin sembolü haline geldi. 865'te Papa Nicholas Latincenin tıpkı Yunanca ve İbranice gibi kutsal bir dil olarak görülmesini istedi. Bu o zaman için çok aykırı bir görüştü. Latince toplumun diğer üyelerinden onları ayırmak ve rahiplerin aracılık işlevini sembolize etmek için kullanıldı. Aslında rahiplerin çoğu Latince ayinleri anlamıyordu, görevli rahibin Kutsal Kelam'ı yorumlaması gerekirdi. 12. yüzyıldan itibaren Latince, kilise doktrininde Tanrı Kelamı'nın dili olarak görüldü.

Karolenj telaffuz reformları Latincenin sabit bir telaffuza göre okunmasını zorunlu kıldı. Böyle bir zorunluluk olmasaydı 9. yüzyılda yerel diller ile Latince telaffuzlar kaynaşabilirdi. 813 Tours Konsili'nde dua metinlerinin artık Latince değil yerel dilde okunmasına karar verildi, böylece herkes ne dendiğini anlayacaktı (17. madde: *...quo facilius cuncti possint intellegere quae dicuntur*). İlk defa Almanca ve Fransızca vaaza izin verilmiş oldu. Dualar yerel dilde edilecekti ama Ekmek-Şarap Ayini ve İncil okumaları Latince olacaktı. Başka bir deyişle yerel konuşma dilinin halka özgü roma dili (*rustica romana lingua*) olduğu resmen ilan edildi. Yerel dil Latince ile aynı seviyeye gelmiş oldu. Bu döneme kadar Latince yazılı bir düzene sahip tek dildi. Bu dilde kendisini ifade etmesini bilenlere *litterae* (edebiyat) kelimesinden gelen *litteratus* (aydın) denirdi. Yerel dillerin yazılı şekli ise 11. yüzyılda yayıldı.

Öte yandan Latince okuma yazmayı öğrenmek yıllar alıyordu. Birçok kral ya da soylu tamamen ya da kısmen okuma yazma bilmiyordu. Onlar için Latincenin gücü sembolikti. Öğrenmelerine de gerek olmuyordu çünkü bu tür işlerini yapan çalışanları vardı.

Kitaplar Latince yazıldığı için Orta Çağ Avrupası'nın en önemli yabancı diliydi. 11.-12. yüzyıllarda kent yaşamı gelişmeye başlayınca Latince kentli kesimin dili oldu. Kilise için de çok önemliydi. 13. yüzyıla kadar Latince kilisenin diliydi. Mahkemeler tarafından terk edilmedi, bazı belge tiplerinde Latince kullanılmaya

devam edildi. Umberto Eco diyor ki, “kültürle beraber dil de evrim geçirdiğinden Orta Çağ Latincesi, klasik Latince ile bir değildir.”

Luca Signorelli, *Dante Alighieri*

5- Orta Çağ Latincesinin ne gibi farkları vardı hocam?

Bunu bir dilbilim uzmanı daha iyi cevaplandırır elbette ama bildiğim kadarını söyleyeyim. Örneğin içses düşmeleri olabiliyordu yani *periculum* yerine *periclum* yazılabiliyordu. Sesli harfler birbirlerinin yerine kullanılabiliyordu, *e* ve *i*, *u* ve *o* harflerinin birbirleri yerine kullanılması gibi. Diftongların kullanımı daha azdır. Bazı sessiz harfler iki kez yazılırdı, *cotidie* yerine *cottidie* gibi. Genelde *h* harfi düşüyordu. Pek çok neutrum isim masculinuma dönüşüyordu. Düzensiz biçimleri görünüşte düzenli hale getirmek için çekimlerde değişiklikler yapılabiliyordu. Örneğin *aper*, *aprus* şeklinde yazılıyordu çünkü *aper*'in genetivusu *apri* idi yani düzensizdi ama nominativusu *aprus* yapıldığında genetivusunu yapmak düzenlenmiş oluyor, daha kolay hale geliyordu. Ablativus absolutus'un kullanımı klasik literatürde çok yaygındır ama bu Erken Orta Çağ'da değişime uğramıştır. Onun öznesi, ana cümlenin öznesiyle çakıştığı zaman yapı yanlış kullanılmıştır. Geç Orta Çağ Latincesinde iki farklı absolutus yapısı görülmektedir: accusativus absolutus ve nominativus absolutus. Genelde accusativus absolutus'un öznesi ana cümlenin öznesiyle çakışırdı. Bunlar dışında zamirler, bağlaçlar, edatlar konusunda da pek çok örnek verilebilir ama dediğim gibi bunları bir dilbilimci anlatsa daha doğru olur.

6- Yerel dillerin Latincenin yerini alması nasıl oldu?

Aslında bu uzunca bir süreçti ve her yerde farklı zamanlarda yaşandı. Eski İngilizce ve Almanca'nın en eski yazılı kanıtları Latince yasal belgelerdeki kişi ve yer isimleridir. Buralarda yazmanlar ya Latinceyi ya yerel dildeki karşılıkları kullanmışlardır. Bu kullanımlar eski Cermen dillerindeki heceleme hakkında da bilgi verir. Tanık listelerinde ve taslak belgelerde daha çok yerel dil kullanılırken asıl belgelerde daha çok Latince kullanılıyordu. Önemli kişilerin isimleri daha çok Latince halleriyle yazılıyordu. Yer isimleri daha çok yerel dilde yazılıyordu.

Latineden uzaklaşıp yerel dillere geçme eğiliminde, Latincenin ruhban sınıfın dili olarak kabul edilmesi ve ruhban sınıfın baskısından kurtulmak istenmesi de etkili oldu. En açık örneği Habsburglu kontlar Rudolf ve Albert'in 1238 tarihli yasal metninde ve Kral 4. Konrad'ın 1240 tarihli belgesinde görülür. Bu belgelerde idari işlerin Latince değil Almanca yazılması istenmiştir. Gerekçe Latince metinlerin hatalar barındırmasıdır.

Yerel diller 10. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar aşamalı bir şekilde noterlerin, mahkemelerin, aristokratik kurumların normal yazı dili oldu. Bu durum Kastilya'da 13. yüzyılda, İngiltere'de 15. yüzyılda tamamlanırken, Fransa'da 14. yüzyıla, Doğu Avrupa'da 19. yüzyıla kadar hala tamamlanmamıştı.

Önce Fransızca ve İngilizce, Fransız ve İngiliz monarşilerinin normal yazılı dili olarak Latincenin yerini aldı. Yine de Avrupa'nın pek çok kısmında yerel dilde belge hazırlayan yazmanlar aynı zamanda Latince olanlarını da yazdılar. Dil seçimi stratejikti, dilsel bir gereklilikten doğmuyordu. Yerel dillerin Latincenin yerini almasının sebebi olarak iki şey sunulur: Yazmanlar artık Latince yazma yeterliliğine sahip değildi ya da belki ulusal kimliği ön plana çıkarmak için yapılıyordu. Oysa Avrupa'nın pek çok yerinde yerel dilde yazan yazmanlar Latince de yazıyorlardı. Yerel dil her zaman yerel halkın sıradan konuşmasını vermiyordu. Fransızca gibi bazı prestijli diller, yerel dil olarak konuşulduğu yerlerde yazılı Latincenin yerini aldı. Herhangi bir yerde halkın kullanmadığı lehçeler belgelerde kullanılmak üzere seçildi.

Latince kökenli bir dilde yazılmış ve günümüze gelmiş ilk belge 842'de yazılan Strasburg Yemini'dir. Bu belge Batı Francia Kralı Kel Charles ile kardeşi Doğu Francia Kralı Alman Louis'in, diğer kardeşleri Lothar'a karşı yaptıkları bir savunma anlaşmasıydı. Kel Charles Eski Fransızca, Alman Louis yerel Frank dili kullanıyordu. Bu üç kardeş Şarلمان'ın torunlarıydı. Bir yıl sonraki Verdun Anlaşması'yla ise bu dil ayrımı toprak paylaşımıyla desteklendi.

Yerel dillere tercüme Erken Orta Çağ'da başladı, geç dönemde, 13.-14. yüzyıllarda zirve yaptı. Bu dönem yerel dillere tercüme çağı olarak adlandırılır. Dini metinler ve azizlerin hayatları tercüme edilir ve bu yolla ruhban olmayanlar dini konularda bilgi edinirler, eğitilirler. Bunu destekleyen başka bir unsur dilenci tarikatlarıdır (Fransiskanlar, Dominikanlar ve 14. yüzyılda ortaya çıkan Augustinusçular), onlar yerel dillerde vaazlar vererek halka ulaşırlar. Orta Çağ Avrupası'nda vaazlar iki dillidir, Latince olanları ruhban sınıf için, yerel dilde olanları geri kalanlar içindir.

Yerel dil kullanımına geçiş sürecinde bazı yer isimleri Latinceye uyarlanarak yazıldı. Bunlar standart Latince halinden farklı yazıldığı için hem yerel kullanımları yansıtır, hem de yerel dilde nasıl kullanıldıklarının da ipucunu verirler. Zaman ve mekân ölçümlerine dair yazılanlar da önemlidir. Bunun için bazen kısaltmalar kullanılır.

Yerel dillerin gelişimine bakıldığında Fransızca ilk edebi metnin 9. yüzyıla, İtalyanca ilk edebi metnin 12. yüzyıla, İspanyolca ilk metin örneklerinin 10. yüzyıl ait olduğu, Eski Almancanın 7.-8. yüzyıllarda sözlüklerle başladığı görülüyor. 11. yüzyılda ise Norveççe olarak bilinen Eski İzlandaca, Orta İngilizce ve Eski İrlanda dili gelişmiştir.

7- Orta Çağ Avrupası'nda dil öğrenimine ilişkin gramer kitapları yazılmış mıydı?

Evet, Orta Çağ Avrupası'nda dil konusundaki bilgilerimiz günümüze gelen elyazmalarıyla sınırlıdır ve bunlar genelde yazıldıkları bölgenin entelektüel aktivitesini yansıtmazlar ancak gramer kitapları bize yol gösteriyor. Öncelikle Geç Antik dönemden günümüze Latince gramer kitapları gelmiştir. Hitap ettikleri kişiler ya ulusal hatiplerdir ya da yabancı öğrencilerdir. Eserlerin çoğu edebi olarak eksiktir. Bir kısmı temel gramer bilgisi verirken bir kısmı Latince grameri temel olarak bilenlere hitap etmektedir. Bu tip yazarlar arasında Consentius, Diomedes ve Priscian sayılabilir.

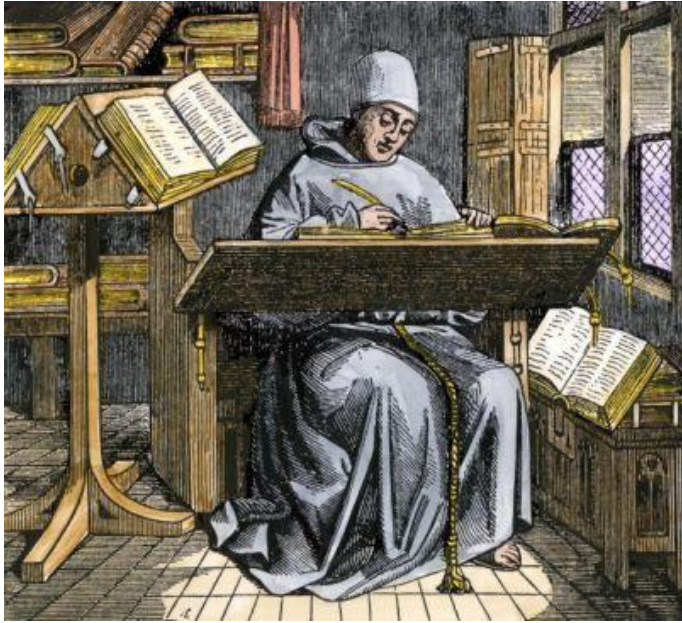
Orta Çağ'a geçtiğimizde Latince konuşmayan ulus dışı kişilere nasıl Latince öğretilir sorunu çözmek için özellikle Erken Orta Çağ'da didaktik eserler ortaya konulmuştur. İçlerinde yorumlar, birden çok kaynaktan

alıntılar veya farklı şekillerde düzenlenmiş örneklemeler vardır. Örneğin isimleri, cinsiyet, kelime bitimi ya da köken diline göre düzenleyerek yazmışlardır. Erken Orta Çağ Avrupası'nda yazılmış gramer kitaplarının çoğu anonimdir hatta yer ve zaman da vermezler.

Dönemin en etkili grameri 4. yüzyılda Aelius Donatus'un yazdığı *Ars minor* (Küçük Sanat) idi. Soru-cevap formunda diyaloglar şeklinde yazılmış kısa bir eserdir. Orta Çağ boyunca temel Latince grameri idi. Yazarın daha kapsamlı olan diğer eseri *Ars maior* da çok biliniyordu. Üç kısım olan bu eser Geç Orta Çağ'da gramerin 4 alana (imla, prozodi, etimoloji ve söz dizimi) ayrılmasına kadar standart gramer yapısını sağlamış, Geç Antik dönemde ve Orta Çağ'da bu eser üzerine pek çok yorum yazılmıştır.

6. yüzyılda Konstantinopolis'te öğretmen olan Priscianus gramer üzerine 3 ayrı eser yazmıştır. İlki *Institutio de nomine, pronomine et verbo*'dur (İsim, Zamir ve Fiillerin Öğretilmesi), başlangıç düzeyinde Latince öğreten bir kitaptır. Latince konuşulmayan bölgelerde Erken Orta Çağ öğretmenleri için popüler bir eserdir. *Partitiones* adlı diğer eseri soru-cevap şeklindedir. Erken Orta Çağ'da çok yaygın olarak kullanılmamıştır ama Karolenj Rönesansı döneminde keşfedilmiş, gramer çözümleme konusunda çok yardımcı olmuştur. En çok bilinen eseri *Institutiones grammaticae* (Gramerin Temelleri) morfoloji, imla, söz dizimi, diyalog parçaları içeren 18 kitaptan oluşur. Sözdizimi özellikle önemlidir çünkü daha önce örneği yoktur. Yazar Yunancaya başvurarak geleneksel Latince gramerini geliştirmeyi amaçlamıştır.

Döneme ait bir diğer önemli gramer kitabı Martianus Capella'ya ait olan *De nuptiis Mercurii et Philologiae*'dir (Filoloji ve Merkür'ün Evliliği). 250 elyazmasında günümüze gelmiştir. Yedi özgür sanatın her birinden bahseder. 9.-10. yüzyıllarda çok popülerdir. 6. yüzyıl Roma senatörlerinden Cassiodorus'un *Institutiones* adlı eseri de gramer hakkında bilgi verir. Retorik üzerine yazdıkları Geç Antik Çağ'da sözlü geleneğin önemini gözler önüne serer. Sevilalı Isidore'un *Etymologiae* adlı eseri en etkili ansiklopedik kaynaktır. Hıristiyan bir çerçevede bilginin tüm yönlerini verirken kapsamlı bir gramer bilgisi ile özgür sanatları tartışmaya başlar.

8- Peki yerel dilde yazılanlar...

Bu eserler bazen çift dilli yazılırlardı, Latince ve yerel dil ne ise onunla. Latince İngiltere'ye 7. yüzyılda girdi. Bu tarihten itibaren çift dilli gramer kitapları ve sözlükler yazılmaya başlandı. Bu eserler ya eğitimde kullanılması için ya da referans amacıyla alfabetik olarak yazılıyordu. 9. yüzyılın son çeyreğinde Kral Alfred, önemli Hıristiyan metinlerinin yerel dile çevrilmesini teşvik etti. Bretonca Erken Orta Çağ'da Britanya'da

oluşturdu. Eski Bretonca'nın günümüze gelen en eski örnekleri sözlükler şeklindedir ve 9. yüzyıla aittir. Doğu Avrupa dillerinin çalışılması kutsal metinlerin tercüme için idi. En eski yerel dil gramerlerinden biri İrlandacadır. 13. yüzyılda bu dilde pek çok gramer kitabı yazılmıştır. 13. yüzyılın ortalarından itibaren Fransa'da da pek çok Fransızca gramer kitabı yazılmıştır. İngilizce konuşanlara Fransızca öğretmek için ilk materyaller 13. yüzyılın ortalarına aittir. Norman istilasından sonraki 200 yılda resmi işlerin çoğu Latince ile yürütülüyordu, Fransızca gramer kitaplarına ihtiyaç azdı. İlk kitaplar günlük ihtiyacı karşılamak için hazırlandı. Almanca ilk sistematik gramer kitapları geç 15. yüzyılda görüldü ama uzmanlar yerel dildeki yansımanın daha erken dönemde sözlük formunda eserlerde var olduğunu söylüyorlar. 11. yüzyıla ait Almanca sözlüklerin yaklaşık yarısı İncil ve yorumları üzerinedir. Akitanya bölgesinde yaşayanların kendi yerel dilleri için yazdıkları gramer kitapları 13. yüzyılın ortasında yazılmıştır. Eski İzlanda dilindeki ilk gramer eseri 12. yüzyılda, Galce yazılanı 14. yüzyılın ilk yarısında yazılmıştır.

9- Geç Orta Çağ'da gramer çalışmaları ne düzeydeydi?

13. yüzyılın başlarında Paris, Oxford, Cambridge, Lizbon, Toulouse ve Naples gibi şehirlerde ilk üniversiteler gelişmeye başlamıştır. Gramer, bu kurumlardaki eğitimin önemli bir parçasıdır. 12. yüzyıldan itibaren Avrupa'daki bilim adamları, önceden bilinmeyen, Yunan felsefi kaynaklarından haberdar olmuşlardır, bunda hem Yunancadan hem de Arapçadan bu eserleri çevirmeleri etkili olmuştur. 1199'da yazan Fransız âlim ve öğretmen Villa-Deili Alexander'ın *Doctrinale* adlı eseri gibi eserler popüler olmaya başlayınca eskilerin etkisi azalmaya başlamıştır. Bu eserde hatırlamayı kolaylaştırmak için nazım şekli kullanılmıştır. İsim çekimleri, söz dizimi, prozodi verilmiştir, orta düzeye hitap eden bir eserdir. Bethuneli Evrard'ın *Graecismus* adlı eseri 1212'de yazılmıştır ve Yunanca terimler hakkında bir bölümü olduğu için bu adı almıştır. Sözdizimi konusunda yazılmış en eski gramer kitaplarından biri St. Victorlu Hugh'un *De grammatica*'sıdır (yak. 1120). Geç Orta Çağ'da Latince eğitim veren okullarda okutulması için, hem nazım hem düzyazı şeklinde, dil eğitimi, şiir, mektup yazımı, dua üzerine pek çok eser yazılmıştır. Çoğu özellikle Fransa, Almanya ve İngiltere'den âlimler tarafından 12-13. yüzyıllarda üretilmiştir. Vendomelu Matthew'ın *Ars versificatoria*'sı, Vinsauflu Geoffrey'nin *Poetria nova*'sı bu esere örnek gösterilebilir.

10- Bu dönemde yazılan gramer kitaplarının özellikleri nelerdi?

Gramer eserlerinin amacı Latince kutsal metinlerin anlaşılmasını artırmak hem de önceki dönemde yazılmış ve pagan unsurlar barındıran gramer kitaplarını Hıristiyanlaştırmak olduğu için gramer çalışmaları bir yandan da Kutsal Kitap tasvirine bağlanmış oluyordu. Latince sadece Geç Antik dönemin gramer dili değildi, kilisenin de diliydi ve kilise yazılı metinleri koruma, üretme ve edebi eğitimi sürdürme görevlerini de üstlenmişti. Bu dönemde kilise bünyesinde olacak herkes Latince öğrenmelidir. Gramer eğitiminde 4 kısım vardır: okuma (*lectio*), yorumlama (*enarratio*), düzeltme (*emendatio*) ve eleştirme (*iudicium*). Bu dönemdeki gramer eserleri Virgil ve Cicero gibi pagan yazarlardan örneklerle doludur. Anglo-Sakson rahip Bede'nin didaktik eserleri Hıristiyan doktrini ile Latince grameri harmanlamıştır. Dilin kökeniyle ilgili İncil'deki anlatılar Orta Çağ Avrupası'nda gramer tartışmalarının merkezindedir. Bazıları Tanrı'nın insan kibrinin cezası olarak dilleri böldüğünü düşünüyordu.

11- Franklar üzerine çalıştığımızı biliyoruz hocam, Karolenj Rönesansı'ndan önce dil ya da yazı ile ilgili neler söyleyebiliriz?

Karolenj Rönesansı öncesinde bir düzine farklı yazım vardı. Aynı elyazmasında bile farklı yazımlarla karşılaşılabiliyordu, bu yazmanların kişisel tercihinine göre değişiyordu. Örneğin *persona* yerine *persuna*, *pago* yerine *paco* yazıldığını görebilirdiniz. Batdakiler isimlerin kelime sonlarını, ekleri kesmeye başladıkları için, konuşma dilinde isim çekimleri görülmemeye başlanmıştı. 750'ye kadar Batı Avrupa'da yazı kullanımı, Roma ve Merovenjlerle kıyaslandığında, azalmıştı, resmi belgelerin sayısı da çok azdı. Kıta Avrupası'nda Hristiyanlık döneminin ilk yedi yüzyılından günümüze gelen Latince elyazması sayısı 1750'dir, her 10 yıla ortalama 25 elyazması düşmektedir. 700 ile 750 yılları arasında ise sadece 5 elyazması gelebilmiştir yani 10 yıla bir elyazması düşmektedir. İletişim amaçlı yazı kullanımı klasik

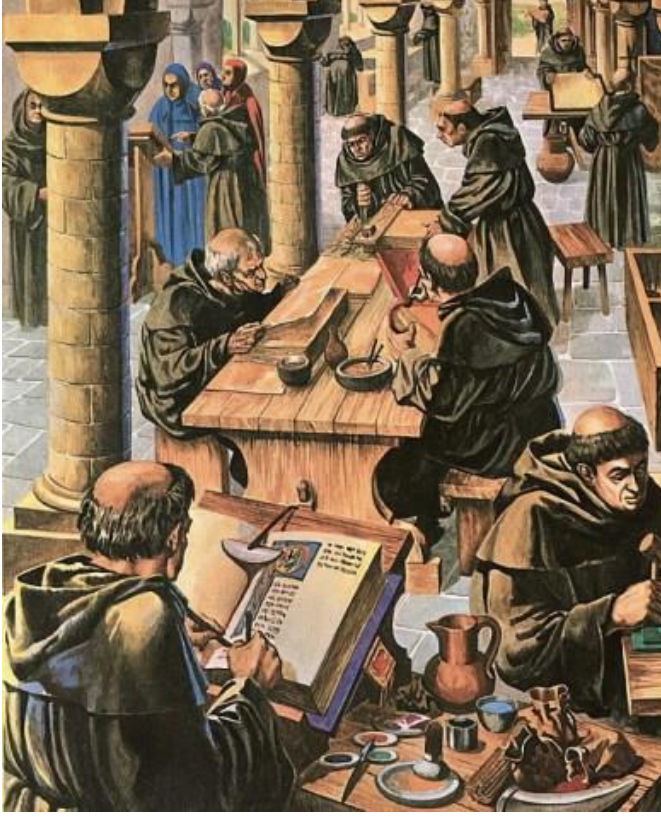

Antik Çağ'dan beri önemli ölçüde azalmıştı. Ayrıca 8. yüzyılın ortalarına geldiğimizde laik eğitim de giderek azalmıştı; Kuzey Avrupa'da kent okulları tamamen ortadan kalkmıştı. Bu dönemde sözlü geleneğin çoklu yazılı sistemlerle desteklenmesi sonucu bilgiyi saklamak çok maliyetli olmuş, temel bilgi karar vericilerin hafızalarında tutulmak zorunda kalınmıştır. Yazılı belgeler de olmasına rağmen metinler genellikle tamamen yazılı metinler değillerdi, basitçe yazılmış notlar ya da sözlü talimatların tekrarlanması amaçlayan listelerdi. Bunlar uzun süreli hafızadan kısa süreli hafızaya bilgi transferinde yardımcı oldular.

12- Karolenj Rönesansı dil ya da yazıya nasıl etki etti?

8.-9. yüzyıllardaki Karolenj Rönesansı edebiyat, mimari, sanat, eğitim gibi alanlarda bir uyanışa neden oldu. Tabii bu büyük oranda Şarlman'ın eğitim ve kilise reformları sayesindeydi. Onun döneminde Latince ile yerel diller birbirlerinden ayrı olarak incelendi. Latincenin asıl şekline dönüldü, yerel diller tanımlandı. Sayısız yeni okul ve yazıhane kuruldu, buralarda klasik metinler kopyalandı. Kopyalanan kitaplarda kullanılan yazı ve Latincenin yazılışı standart hale getirilmeye çalışıldı. Eğitimli bir ruhban sınıf amaçlanıyordu, bu eğitimli sınıf Hıristiyanlığın merkezindeki metinler ile insanları yönlendirecekti. Şarlman pek çok âlimi sarayında topladı. Faaliyetlerden biri Geç Antik dönem gramer metinlerinin analiziydi. Bu eserlere pek çok yorum yazıldı. Temel düzeyde dilbilimsel pedagojinin bir aracı olarak gramer çözümlemesi bu arada, 9. yüzyılda gelişti. Bu dönemde gramer üzerine çalışanlardan biri Yorklu Alcuin'di. Şarlman onunla Mart 781'de, Roma yolundayken, Parma'da tanıştı. Ününden haberdar olan kral onu saray okuluna davet etti. Alcuin, Kuzey Francia'daki yerel dillerden ayrı olan, konuşulan Latincenin gramerini ve telaffuzunu standart hale getirdi. Yaptığı şey yazılı her harfin telaffuzu idi. Sonuçta Latince, ikinci bir dil olarak onu öğrenmek isteyenler (Cermen dilleri konuşanlar) için daha kolay hale geldi ancak bu durum imparatorlukta yaşayan ve Roma kökenli diller konuşanlar için pek iyi olmadı, onların anlamasını zorlaştırdı. Böylece yeni bir dil ortaya çıkmış oldu: Orta Çağ Latincesi. Alcuin ayrıca gramerin Hıristiyanlaşmış eğitimin temel taşı olduğunu da vurguladı. Ona göre gramer güzel konuşmanın bilimi, beşeri bilimlerin kökeni ve temeli idi. *De grammatica* (Gramer Üzerine) adlı eseri soru cevap şeklindedir. Biri Frank diğeri Sakson ırkından iki ergen erkek çocuğun karşılıklı konuşması şeklinde yazılmıştır. Frank olan, diğere sorular sorar. Diyakoz Paul'un Şarlman için hazırladığı *De verborum significatione* (Kelimelerin Anlamı) adlı eser ise bir tür sözlüktür.

Karolenjler yazıya çok önem vermişlerdir. Alcuin, bilgiyi yaymanın ve insanlar arasında ruhani bir bağ oluşturmanın yolunun yazıdan geçtiğine inanmaktadır. 796'da Aziz Martin Manastırı'na başrahip atandıktan sonra Latince yazımı standartlaştırmaya eğilmiştir. Yaklaşık 20 yıl önce Kuzeybatı Fransa'daki Corbie manastırı elyazmasında küçük harflere geçmişti. Bu yazı düzeltilmiş ve kusursuzlaştırıldı. Harfler birbirinden ayrıldı ve kolaylıkla okunabilir hale geldi. Aynı zamanda harflerin boyutu hızla yazmaya uygun hale getirildi. Küçük harf kullanıldığı için bir sayfada daha fazla yazı olabiliyordu. Okuyucunun daha rahat anlaması için noktalama işaretleri de standart hale getirildi. Cümleler büyük harf ile başlayıp nokta ile sonlandı. İlk kez kelimeleri ayırmak için boşluk kullanıldı. Soru cümlesinin sonundaki vurguyu vermek için müzikal bir sembol soru işareti olarak kullanıldı. Bölüm başları Roma baş harfleriyle olacaktı. Yeni bir bölümün ilk satırı yarı boyutlu bir yuvarlak harfle yazılacaktı. Yeni bir paragrafın başı daha büyük bir baş harfle başlayacak, metnin tamamı Karolenj Miniskülü ile yazılacaktı. Karolenj İmparatorluğu'nda 9. yüzyıldan günümüze gelen elyazması sayısı 7000'den fazladır. Günümüzde kullanılan Times New Roman yazısının temeli bu dönemde atılmıştır. Öncesinde en az bir düzine Latince yazım şekli vardı ama artık resmi bir Latince yazı geliştirilmiştir. Şarlman ile başlayan bu gelişmeler özellikle Lothar döneminde de devam ettirilmiştir. Karolenjlerde gramer alanındaki bir diğer yenilik sözdiziminin keşfidir. Priscianus'un *Institutiones grammaticae* adlı 20 ciltlik eserinden önce bu konuda bir rehber yoktu. Bu eser 8.-9. yüzyılda yeniden ele alınmıştır.

Peter Jackson, *Scriptorium*

13- Bu standartlaştırma faaliyetlerinin uzun vadede ne gibi etkileri oldu?

Yazının ve konuşma dilinin standart hale getirilmesinin çok önemli etkileri oldu. Ticari aktivitelerde artışla birlikte her şey yazıya geçirilir oldu. Manastırlardaki kütüphane koleksiyonları genişledi. Her alanda kurallar yazıya geçirildi ve örneğin ürün veriminde artış oldu. Manastırlarda uyulacak kurallar yazıya geçirilince ve her yerde sorunsuz okununca itaat ve işleyiş düzene girdi. Hukuki olarak kararlar ve ceza örnekleri herkesçe okunur hale geldi, artık hatırlanması gerekmedi. Sözlü anlaşmalar yazıya geçirildi. Bu anlaşmalara detaylar eklendi. Noter dediğimiz, sözlü anlaşmaların yazıya geçirilmesinde bilirkişi olan, yeni bir memur ortaya çıktı. Ruhban sınıfı dışında da okuma yazma bilen sayısı arttı. Yöneten ve yönetilenler arasında daha kuvvetli bir bağ kuruldu.

Şarلمان ve çevresindekilerin dil ve yazı alanındaki reformları Avrupa tarihinin en etkili kültürel gelişmelerindendir. İmparatorlukta iletişimin kurulmasına bir standart getirilmiştir. Yerel diller varlığını devam ettiren, Latince uluslar arası düzeyde iletişim dilidir.

14- Bugünkü manada bir işaret dili var mıydı hocam?

Evet vardı ama bugün kullanıldığı amaçla değil daha çok dini amaçlarla kullanılıyordu. Yaygın görüşün aksine işaret dili çöl babalarının keşfi değildir. En erken kanıtları 10. yüzyıl Burgondiya manastırlarına aittir. Bunda Karolenj reformlarının etkisi büyüktür. Sessizlik manastırlardaki en önemli erdemlerden biridir. Antik keşişler sürekli sessizliği öngörmüyordu ama yine de kilisede ayin sırasında ve ortak yemek sırasında konuşmayı yasaklamışlardı. Geceleyin konuşmak da yasaktı. Konuşmaya izin verildiği zaman da kutsal şeylerden bahsedebilirlerdi, boş konuşulmamalıydı. Bu nedenle bir işaret dili geliştirdiler. Batı'da Benediktenler de aynı benimsediler. Yemekhane ya da yatakhane bir şeye ihtiyaç olduğunda bunu işaretlerle anlatmaları istendi.

Karolenj keşişleri için de sessizlik çok önemliydi. Dindar Louis dönemindeki manastır reformlarında sessizlik kuraldı. Manastır işaret dilinin en erken kanıtları 10. yüzyıl Burgondiya manastırlarına aittir. Bu tarihte yazılmış olan *Odo'nun Hayatı* adlı eser işaret dilinden bahseder. Odo, Tourslu bir rahiptir, sonradan başrahip olmuştur. Hayatı 942'deki ölümünden kısa süre sonra Salernolu John tarafından yazılmıştır. Burada manastıra ilk girdiğinde işaret diliyle ilgili hissettikleri yazmaktadır. Tanımlanan ilk işaretler ise 11. yüzyıl Cluny manastırlarına aittir. İşaret dili keşiş eğitiminin de önemli bir parçasıydı. Bunun için yazılan kitaplardan birinde, yemek, kıyafet, ilahi hizmet, kişiler, görevler, eylemler ile ilgili 118 işaret verilmektedir. Özel isimler ve fiiller için çok az işaretleri vardır. Zamirler, önekler ve bağlaçlarla ilgili hiç yoktur. Ekmek için verilen işaret, başparmak ve işaret parmakları ile çizilen bir dairedir çünkü ekmek genellikle yuvarlaktır. (*pro signo panis fac unum circum cum utroque pollice et his duobus digitis, qui secuntur, pro eo, quod et panis solet esse rotundus*) Cistercianlar Cluny işaret dilini almış ve yeni işaretler eklemişlerdir. Manastırlara bağlı olup laik işler yapanlar ya da kadın manastırlarındakiler de bu dili kullanırlardı. Orta Çağ'ın sonlarına kadar bu durum geçerli idi.

15- Bugün en yaygın yabancı dil İngilizce, Orta Çağ Avrupası'nda İngilizce ya da İngiltere'de kullanımı için neler söylenebilir?

Latince, Erken Orta Çağ İngilteresi'nde yabancı bir dil olarak öğrenilmek zorundaydı. İngiliz keşiş ve rahipler dini uygulamalar için bu dili öğrenmeliydi. Geç Orta Çağ'a geldiğimizde ise İngiltere'de 3 ana dil kullanılıyordu: Orta İngilizce, Anglo Norman dili (ya da Fransızca) ve Latince. Yazarlar kullanmak için birini seçiyorlardı ya da daha çok aynı belgede birden çok dil kullanıyorlardı. 18. yüzyılda yasal belgelerde Latince görülmeyene kadar, İngilizce standart dil olmadı. Orta Çağ İngilteresi'nde Yahudi cemaati tarafından ise İbranice ve Aramice kullanılıyordu.

Anglo-Norman dili 1066 Norman istilasından sonra Fransızcanın ayrı bir diyalekti olarak ortaya çıktı. 13. yüzyılın ortasında hala baskındı. Bu tarihte yazan Grethamlı Robert için laik eğitim için uygun olan dil Fransızca idi ve bu dilde yazdı ama eseri geç 14. yüzyılda İngilizceye çevrildi. Geç dönemde Fransızca sarayda, eğitimde ve zenginler arasında kalmasına rağmen Anglo-Norman dilinin edebi olarak ihtişamlı günleri sona ermişti. Hukuk Fransızcası, 17. yüzyıla kadar İngiliz avukatlar tarafından kullanıldı. Bugün hala Fransızcadan kalma pek çok yasal terim vardır.

Orta İngilizce'ye gelince, Nottingham Üniversitesi'ndeki en eski İngilizce edebi belge 13. yüzyıldan kalma Azize Bridget'in Hayatı'nın fragmanıdır. Yazman Anglo-Sakson harflerini kullanır. *Speculum Vitae* (Hayat Aynası) adlı eserin yazarı da 14. yüzyılda İngilizceyi kullanır. Gerekçesi ise yaşlı ya da genç, eğitilmiş ya da eğitimsiz herkesin İngiliz dilini anlayabileceğidir. Latince ise sadece onu okulda öğrenenler tarafından anlaşılabilir. Latince ve Fransızca özel gruplar tarafından ve özel amaçlarla kullanılırdı.

İngilizce yavaş yavaş yönetim, hukuk ve bürokrasi dili oldu. Aslında 1362'de bir yasa çıkarılıp tüm yasal işlemler İngilizce yapılacak denmişti ama yine de yavaş yavaş geçildi. 16. yüzyılın ortalarına kadar pek çok adli belge rulolara Latince olarak yazıldı. Bu tarihte hem belgelerde hem konuşma dilinde kullanıldı. Latince 16. yüzyıla kadar kullanıldı ama yazmanlar bazen uygun Latince kelime bulmakta zorlandılar. Bunu gerektiği yerde Latince kelimelerin yanına İngilizce eklemeler yaparak çözdüler. Örneğin kişinin mesleğinin Latince karşılığı yoksa yerine İngilizcesini yazdılar. Latince 18. yüzyılın erken dönemlerine kadar yasal belgelerde, bazı tapu senetlerinde kullanıldı. 1730ların başında mahkemelerde İngilizce kullanmak zorunlu hale getirildi.

16- Almancanın Orta Çağ Avrupası'ndaki durumu nasıldı?

Yabancı bir dil olarak Almancanın kullanılmasının en erken kanıtı erken 9. yüzyıla dayanır. Batı Francialı bir seyyah tarafından Bavyera'da kendisinin anlaması için bir sözcük listesi derlenmiştir. Orta Çağ Avrupası'nda Almanca öğrenen gruplardan biri tüccarlardı. Hansa birliğine mensup tüccarlar Geç Orta Çağ'da Bordo ve Lizbon'dan Rusya ve Norveç'e kadar gidiyorlardı. İtalyan ve Portekizli tüccarlar bazen geçici bazen sürekli olarak Nuremberg, Frankfurt, Köln gibi Alman şehirlerinde kalıyorlardı. Soylu kadınlar yaptıkları evlilikler, gençler eğitim almak için başka yere gitmeleri nedeniyle öğreniyorlardı.

17- Fransızca hakkında da bilgi verir misiniz?

Fransızca İngiltere'ye 1066'da Normanlar tarafından getirilmiş olabilir ama Orta Çağ Fransızcası Profesörü Bill Burgwinkle, bunun öncesinde de İngiltere'de Fransızcanın bilim ve ticaret dili olarak bilindiğini belirtiyor. Fatih William'dan 2. Richard'a kadar neredeyse 400 yıl İngiltere krallarının ana diliydi. Tudor dönemine kadar da edebiyat, siyaset ve kraliyet dili olarak kullanılıyordu. 8. Henry, Anne Boleyn'e aşk mektuplarını Fransızca yazıyordu. Fransızca için ilk yabancı dil kılavuzu 1396'da yazılan *Manières de language*'dir, Fransa'ya seyahat edenler için diyalog tarzında hazırlanmıştır. Okuyucularına tüccarlarla ticaret, fiyat pazarlığı, geceleyin bir handa güvenlik, ağlayan bir çocuğu susturmak, sevgilinize sevimli bir şekilde konuşmak ya da hakaret etmek gibi konularda bilgi vermektedir. Bir aşk şarkısının nasıl söyleneceği konusunda talimatlar da içermektedir.

18- Orta Çağ Avrupası'nda yazı yazarken kısaltma kullanılıyor muydu?

Elbette, Orta Çağ Avrupası'nda kullanılan kısaltma sistemi Antik Roma sistemine dayanır. Roma'da özellikle halk konuşmalarının kolayca kayda geçirilmesi için kelimeleri kısaltarak yazma ya da kelime için belli harfler kullanma âdeti vardı. Bu uygulama İtalya'da 10 ila 15. yüzyılda çok geliştirildi. Tüm Orta Çağ kısaltmaları 6 bölüme ayrılıyordu. Sondan kırpma, birkaç harf atma, sadece kelime baş harflerini yazma, üste çizgi çekme ya da bazı geleneksel işaretler kullanma bunlardan bazılarıdır. Örneğin *neque quondam* için sadece *nq* yazılabilirdi. *Dux* ya da *dominus* için sadece *D* harfi, *Notarius Ecclesiae Romanae* için *N.E.R.* harfleri, *enim* için *n* harfinin iki yanına ortalanmış iki nokta, *vel* için küçük *l* harfinin üzerine bir çizgi, *non* için küçük *o* harfinin üzerine bir çizgi, *nihil* için sadece *h* harfi yazılabilirdi. İki büyük harf ile kısaltma genelde çoğul isimler ya da ismin superlative hali için kullanılırdı. Örneğin *fratres* için *FF*, *libentissime* için *LL*, *papa* için *PP*. Üç kişilik bir gruptan bahsetmek için üç büyük ya

da küçük harf kullanılırdı. *Augusti tres* için AAA, *germeni tres* için ggg. Kadın isimleri ya da unvanlar kısaltılacaksa büyük harf baş aşağı ya da yan tarafa dönük yazılabilir. C harfinin sol tarafa dönük hali genellikle *contra* anlamı vermek için kullanılırdı: *CL:contralibertus* gb. Büyük harfle yapılan kısaltmalarda harf ile Roma rakamlarını ayırmak için rakamların üzerine uzun bir çizgi çekilirdi. Bazen Roma rakamlarının üzerine çizgi çekilir ve bu *bin* anlamı vermek için kullanılırdı. Örneğin X'in üzerine çizgi varsa bu *10binlerce* (*decem milia*) anlamına gelirdi. Hz. İsa için XP harflerinin üzerine, piskopos için EPV harflerinin üzerine de çizgi çekilebilirdi. Bu sistem çok yaygın değildi daha çok kelimenin içinden harf eksiltme yapılıyordu. *Kalendas* için üstü çizili Kl, *quatenus* için üstü çizili qt, *nobis* için NB, *omnia* için üstü çizili oa, *domino* için üstü çizili dno gb. Bazen sadece kelimenin ilk ve son harfleri yazılırdı. Hepsinin üstü çizili olarak *Deus* için ds, *habet* için ht, *nihil* için nl gb. Bazı özel takılar için geliştirilen kısaltmalar da vardı. -am, -em, ya da -um için son harfin üzerine çizgi çekilirdi yani örneğin *aliam* için *aliā*, *nobilem* için *nobilē* yazılırdı.

19- Son olarak yıllardır bu alanı çalışan ve alanın kaynak dili olan Latinceyi de bilen biri olarak bu dilin alan çalışmalarına katkısı hakkında neler söyleyebilirsiniz hocam?

Öncelikle, uzman hocalar bile biliyorum demezken ben Latince biliyorum diyemem, hala öğreniyorum diyelim. Öğrencilerimle birlikte, onlara öğretmeye çalışırken ben de yeniden ya da yeni şeyler öğreniyorum. Orta Çağ çalışmak isteyenlerin çalışacakları coğrafyaya göre alan dili olarak, Arapça, Farsça ya da Latince bir ya da birkaçını öğrenmesi gerekir. Bize öğrenim hayatımız boyunca hepsinin eğitimi verildi. Yüksek lisansta Arapça, doktora bir yıl boyunca her hafta Farsça dersler aldım ama elbette ki bu dilleri temel düzeyde bile bildiğimi iddia edemem, gerçekten bilenlere, kullananlara çok büyük saygısızlık yapmış olurum. Onları ders olarak alırken Latinceye de başladım ve sonra tercihim Avrupalı Tarih ve Latinceye yana kullandım. 13 yıldır bu dilde yazılan belgeleri okumaya, çalışmalarımda kullanmaya gayret ediyorum.

Latincenin alanımız çalışmalarına katkısı elbette çok büyük çünkü çalıştığımız dönemin belgelerinin önemli bir kısmı bu dilde yazıldı. Yukarıda uzun uzun anlattığım gibi başka diller de kullanılıyor, onlarla da yazılıyordu ama resmi belgeler daha çok Latince idi. Bu dildeki metinleri kullanmazsanız, modern dillerle yapılan ikincil çalışmaların derlemelerini yapmış olursunuz ve bu sizi farklı kılmaz, bunu iyi derecede modern dil bilen herkes yapabilir. Elbette sadece kaynak dil biliyor olmak insanı iyi tarihçi yapmaz, demek istediğim bu değil ama ana kaynak dilinde yazılmış metinleri mutlaka okuyabilmek, anlayabilmek gerekir. Bunların İngilizce, Almanca ya da Fransızca çevirileri kendi kültürlerine ait yorumlar barındırdığı için sadece onları kullanmak her zaman çok sağlıklı değildir.